

Stanisław Urban

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

PRZEKSZTAŁCENIA STRUKTURALNE NA POLSKIM RYNKU ZBÓŻ PO WSTĄPIENIU DO UNII EUROPEJSKIEJ

Streszczenie: Polska ma wielowiekowe tradycje w zakresie uprawy zbóż, organizacji rynku zbożowego i w międzynarodowym handlu zbożami. Zboża są w Polsce najważniejszymi produktami rolnymi i ich znaczenie rośnie. Rośnie też przemysłowe przetwórstwo zbóż. Największy udział w krajowym bilansie zbóż ma zużycie na pasze, na drugim miejscu plasuje się spożycie.

Polski rynek zbożowy jest silnie powiązany z rynkiem Unii Europejskiej. Powiązania te nasiliły się po przystąpieniu Polski do UE. Nastąpił wtedy duży wzrost eksportu zbóż i przetworów zbożowych oraz importu przetworów zbożowych. Polska jest importerem netto zbóż, natomiast w przypadku przetworów zbożowych jest ich eksporterem netto. Import zbóż uzupełnia produkcję krajową i zwiększa się w latach nieurodzaju zbóż w Polsce.

Polska po przystąpieniu do UE przyjęła nowy system wspierania produkcji zbóż i organizacji rynku zbożowego, zgodny z systemem obowiązującym w Unii.

Słowa kluczowe: przetwory zbożowe, rolnictwo, rynek zbóż, zboża.

1. Wstęp

Ziarno zbóż jest najważniejszym produktem polskiego rolnictwa, gdyż ponad 70% powierzchni zasiewów w Polsce zajmują zboża. Zboże jest surowcem uniwersalnym, wykorzystywanym w wielu branżach przemysłu spożywczego i niespożywczego. Stanowi też podstawę do produkcji podstawowego produktu spożywczego, jakim jest chleb.

Wielkość produkcji zbóż ma istotny wpływ na poziom odżywiania ludności, określa wartość dochodów ludności rolniczej oraz oddziałuje na stan produkcji zwierzęcej, gdyż zboża stanowią u nas główny składnik pasz. Ma szczególnie wpływ na wyniki produkcji zwierzęcej tzw. zwierząt ziarnożernych, czyli trzody chlewnej i drobiu. Wpływa też na wykorzystanie potencjału produkcyjnego przemysłu spożywczego, w tym zwłaszcza młynarskiego i paszowego. Zbiory zbóż mają istotny wpływ na saldo handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi i bilans płatniczy państwa.

Zboża, jako podstawowy surowiec rolny, mają znaczenie strategiczne i są powszechnie uważane za najważniejszy produkt rolno-spożywczy, decydujący o bezpieczeństwie żywnościowym kraju.

Rynek zbóż w Polsce jest najważniejszym rynkiem w branży rolno-spożywczej. Jego duża zmienność powoduje, że jest to rynek trudny i czasem wręcz nieprzewidywalny. Jest on silnie związany z rynkiem Unii Europejskiej i świata¹.

Celem artykułu jest przedstawienie zmian na polskim rynku zbóż po przystąpieniu do Unii Europejskiej. Analizę wykonano na podstawie danych GUS zawartych w publikacjach „Rynek zbóż. Analizy rynkowe” z lat 2000-2008. Analizą objęto okres 2000/01-2007/08.

2. Produkcja zbóż w Polsce i ich zagospodarowanie

O sytuacji na poszczególnych rynkach branży spożywczej dość wiernie informuje nas bilans krajowy produktów stanowiących przedmiot ich zainteresowania. Bilans zbóż ogółem w Polsce w latach 2000/01- 2008/09 przedstawiono w tab. 1. Uwzględniono w nim okresy tzw. lat gospodarczych w rolnictwie trwających od 1 lipca do 30 czerwca roku następnego.

Główne źródło przychodów ziarna zbóż w Polsce stanowi produkcja krajowa. W analizowanym okresie wykazywała ona dużą zmienność z zachowaniem ogólnej tendencji wzrostowej. Najniższa produkcja zbóż wystąpiła w roku 2006/07 i wyniosła 21 714 tys. t, natomiast najwyższą produkcję osiągnięto w roku 2004/05, kiedy uzyskano 29 561 tys. ton. Stosunkowo niskie zbiory zbóż odnotowano też w roku 2000/01, natomiast dość wysokie w latach 2007/08 i 2008/09. Zbiory zbóż wykazywały więc dużą zmienność w czasie.

O wielkości produkcji zbóż decyduje powierzchnia ich uprawy oraz plony. Powierzchnia uprawy zbóż osiągnęła najwyższą wielkość w roku 2001/02, by w następnych dwóch latach wyraźnie się zmniejszać i w roku 2003/04 osiągnąć najniższą wielkość. Wiązało się to z występującymi w tamtym okresie tendencjami do rezygnacji z mało opłacalnej produkcji rolnej i odłogowaniem gruntów ornych.

W roku gospodarczym 2004/05 nastąpił znaczny wzrost powierzchni uprawy zbóż w związku z wprowadzeniem dopłat bezpośrednich do gruntów rolnych po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Ponowny znaczny wzrost powierzchni uprawy zbóż nastąpił w roku 2008/09 na skutek wzrostu ich cen, czyli poprawy opłacalności produkcji zbóż oraz spadku powierzchni zasiewów innych roślin uprawnych, w tym buraków cukrowych i ziemniaków. Ogólnie należy stwierdzić, że powierzchnia uprawy zbóż w Polsce w analizowanym okresie podlegała dużym wahaniom, gdyż plony najwyższe osiągnięte w roku 2004/05 wynosiły 3,55 t/ha, a plony najniższe osiągnięte w roku 2000/01 wynosiły 2,54 t/ha. Główny wpływ na zmienność plonowania zbóż wywierają warunki przyrodnicze, w tym przede wszystkim

¹ S. Urban, K. Szlachta, *Ekonomika i organizacja handlu żywnością*, AE, Wrocław 2000, s. 98-101.

Tabela 1. Bilanse zbóż ogółem* w Polsce w latach 2000/01-2008/09 (tys. t)

Wyszczególnienie	2000/01	2002/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
Zapasy początkowe	3 255	2 563	3 768	2 603	743	4 400	3 690	725	2 154
Areał uprawy (tys. ha)	8 752	8 765	8 258	8 126	8 326	8 256	8 294	8 270	8 532
Plony (t/ha)	2,54	3,07	3,25	2,87	3,55	3,25	2,62	3,27	3,17
Produkcja	22 267	26 902	26 838	23 347	29 561	26 846	21 714	27 040	27 046
Import	2 419	933	811	1 077	1 027	978	3 502	2 146	930
Ogółem zasoby	27 942	30 398	31 417	27 026	31 331	32 224	28 906	29 910	30 130
Zużycie krajowe:	25 283	26 531	27 614	26 141	25 940	26 792	27 031	26 691	26 038
- spożycie	5 793	5 793	5 792	5 762	5 763	5 724	5 369	5 270	5 200
- wysiew	1 932	1 804	1 757	1 749	1 779	1 708	1 719	1 745	1 761
- zużycie przemysłowe	931	1 102	1 161	1 121	1 181	1 255	1 340	1 430	1 680
- spasanie	15 534	16 430	17 654	16 513	15 962	16 885	17 545	17 170	16 300
- straty i ubytki	1 093	1 403	1 251	997	1 255	1 220	1 058	1 076	1 098
Ekспорт	95	100	1 200	141	992	1 741	1 151	1 066	1 170
Zapasy końcowe**	2 563	3 768	2 603	743	4 400	3 690	725	2 154	2 921
Zapasy/zużycie (%)	10,1	14,1	9,0	2,8	16,3	12,9	2,6	7,8	10,7

* Łącznie z kukurydzą, ale bez gryki i prosa.

** Od sezonu 2004/05 łącznie z zapasami interwencyjnymi.

Źródło: „Rynek zbóż. Analizy rynkowe”, 2008, nr 35, s. 27.

kim klimat i gleby. W Polsce o plonach roślin uprawnych, w tym również zbóż, decydują przede wszystkim warunki klimatyczne, wykazujące dużą zmienność. Polska jest krajem europejskim o najgorszym, ujemnym bilansie wodnym, co powoduje zakłócenia w przebiegu wegetacji roślin i w ich plonowaniu. Mimo to plony zbóż wykazują ogólne tendencje rosnące, co jest następstwem stopniowej poprawy kultury rolnej.

Import zbóż stanowił uzupełnienie produkcji krajowej. Importowano nie produkowane u nas pszenice twarde (*triticum durum*) na potrzeby produkcji makaronów, produkowany w Polsce, ale w niezadowalającej jakości, jęczmień browarny oraz zboża paszowe. W latach nieurodzaju niedobory produkcji krajowej zbóż rekompensował import. W latach urodzaju import był znacznie niższy.

W analizowanym okresie najniższy import zbóż wystąpił w roku 2002/03 (811 tys. t), najwyższy zaś w roku 2006/07 (3502 tys. t). Import zbóż wykazywał więc również dużą zmienność w czasie. Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej nie nastąpiły wyraźne zmiany w rozmiarze importu. Ogólnie można stwierdzić, że decydują o nim głównie potrzeby rynku.

Zasoby zbóż na rynku krajowym wahały się od 27 026 tys. t w roku 2003/04 do 32 224 tys. t w roku 2005/06.

Na rozchody w bilansie zbóż składają się: zużycie krajowe, eksport i zapasy końcowe. Zużycie krajowe zbóż wahało się od 25 283 tys. t w roku 2000/01 do 27 614 tys. t w roku 2002/03. Zużycie w pewnym stopniu dostosowuje się do zasobów zbóż, ale nie zawsze, gdyż np. w roku 2004/05, kiedy to osiągnięto najwyższe plony i wysokie zbiory zbóż, ich zużycie krajowe było umiarkowane.

Główne kierunki zużycia zbóż to: spożycie, wysiew, zużycie przemysłowe, spasanie, straty i ubytki. Największy udział w zużyciu zbóż ma spasanie, czyli zużycie na pasze dla zwierząt, które wahało się od 15 534 tys. t w roku 2000/01 do 17 654 tys. t w roku 2002/03, przy ogólnych tendencjach wzrostowych. Duży wpływ na rozmiar tego zużycia miało pogłowie trzody chlewnej i drobiu. Spożycie zbóż stanowi drugą pozycję w bilansie zbóż. Wykazuje ono wyraźne tendencje malejące i w analizowanym okresie zmniejszyło się z 5793 tys. t w roku 2000/01 do 5200 tys. t w roku 2008/09.

Spadek spożycia zbóż wyraźnie zaznacza się od roku 2006/07, co wiąże się z przejmowaniem przez Polaków wzorców spożycia żywności z Europy Zachodniej pod wpływem ułatwionych kontaktów, a także ze spadkiem liczby ludności w Polsce na skutek nasilonej emigracji zarobkowej.

Zużycie zbóż na wysiew wiąże się z koniecznością zapewnienia reprodukcji i jest stosunkowo stabilne. Wykazywało ono związek z powierzchnią zasiewu. Najwyższe zużycie zbóż na nasiona było w roku 2000/2001 i wynosiło 1932 tys. t, a najniższe w roku 2005/06 i wynosiło 1708 tys. ton. Zużycie przemysłowe zbóż dynamicznie rosło w związku z rozwojem przemysłu spożywczego. W omawianym okresie wzrosło z 931 tys. t w roku 2000/01 do 1680 tys. t w roku 2008/09. Straty i ubytki wahały się od 997 tys. t w roku 2003/04 do 1403 tys. t w roku 2001/02. Ich rozmiar w stosunku do zasobów można uznać za umiarkowany. Pozytywem są tu

tendencje malejące. Nadal należy dążyć od ich zmniejszenia, optymalizując warunki transportu i magazynowania.

Eksport zbóż w analizowanym okresie wahał się w granicach od 95 tys. t w roku 2000/01 do 1741 tys. t w roku 2005/06. Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej nastąpiło znaczne zwiększenie eksportu, co jest spowodowane ułatwieniami eksportowymi dla członków Unii.

Zapasy końcowe zbóż były bardzo zróżnicowane i wahały się w analizowanym okresie od 725 tys. t w roku 2006/07 do 4400 tys. t w roku 2004/05. Na rozmiar zapasów wpływały w dużym stopniu plony i zbiory zbóż w Polsce oraz w krajach sąsiednich. Przyjmuje się, że dla bezpieczeństwa żywnościowego niezbędne jest posiadanie zapasów zbóż na koniec roku gospodarczego na poziomie nie niższym niż 10% zużycia². Warunku tego Polska nie spełniała w latach 2002/03, 2003/04, 2006/07 i 2007/08, czyli stosunkowo często. Wskazuje to na kłopoty w zakresie zaopatrzenia w ziarno zbóż na bieżące potrzeby w okresie tzw. przednówka.

Bardzo ważnym elementem rynku zbóż jest ich przemysłowe przetwórstwo, na które składa się przemiał zbóż, produkcja mąk pszennych i żytnich, makaronu, kasz i płatków oraz pieczywa świeżego i cukierniczego (tab. 2). W analizowanym okresie przemiał zbóż rósł od 3216 tys. t w roku 2000 do 3909 tys. t w roku 2006, by później ustabilizować się na poziomie 3700 tys. ton. Produkcja mąk pszennych w analogicznych latach wzrosła z 2041 do 2543 tys. t, by później ustabilizować się na poziomie 2400 tys. ton. Produkcja mąk żytnich była stosunkowo niska, przy czym w latach 2000-2002 rosła z 244 do 262 tys. t, później uległa zmniejszeniu, by ustabilizować się na poziomie 235 tys. ton. Rośnie natomiast produkcja wyrobów wtórnego przetwórstwa zbóż.

Tabela 2. Przemysłowe przetwórstwo zbóż w Polsce w latach 2000-2008 (tys. t)

Rok	Przemiał zbóż	Produkcja					
		mąk pszennych	mąk żytnich	makaronu	kaszy i płatków	pieczywa świeżego	pieczywa cukierniczego
2000	3216	2041	244	102,3	79,1	1619	195,3
2001	3340	2117	259	106,5	73,1	1653	198,8
2002	3540	2254	262	124,1	80,1	1547	211,8
2003	3760	2418	261	123,2	77,9	1556	236,5
2004	3570	2285	255	134,9	79,1	1532	318,4
2005	3840	2488	245	142,0	92,0	1549	329,8
2006	3909	2543	241	146,0	112,6	1552	360,8
2007	3700	2399	234	155,3	111,6	1523	417,7
2008*	3700	2400	235	160,0	115,0	1550	420,0

* Prognoza.

Źródło: „Rynek zbóż. Analizy rynkowe”, 2007, nr 32, s. 19 i 2008, nr 35, s. 27.

² S. Urban (red.), *Wybrane rynki branżowe produktów rolno-spożywczych*, UE, Wrocław 2008, s. 13-14.

W analizowanym okresie produkcja makaronu wzrosła ze 102 do 160 tys. t, kasz i płatków z 79 do 115 tys. t i pieczywa cukierniczego ze 195 do 420 tys. ton. Największy przyrost nastąpił więc w przypadku produkcji pieczywa cukierniczego, co wiąże się z zanikiem tradycji wypieków domowych ciast i korzystaniem w coraz większym stopniu z produktów przemysłowych. Zmniejszyła się natomiast produkcja pieczywa świeżego z 1653 tys. t w roku 2001 do 1523 tys. t w roku 2007. Przyczyny spadku to zmniejszenie spożycia jednostkowego chleba oraz spadek liczby ludności Polski spowodowany emigracją.

3. Spożycie przetworów zbożowych w Polsce

Spożycie przetworów zbożowych w Polsce wykazywało ogólne tendencje spadkowe. W roku 2000/01 spożycie przetworów zbożowych wynosiło 119 kg na osobę rocznie w ekwiwalencie mąki i 148 kg w przeliczeniu na ziarno. Spożycie globalne zbóż wynosiło ok. 5,79 mln ton. Udział spożycia w strukturze krajowego zużycia zbóż wynosił ok. 23%. Spożycie zbóż w roku 2008/09 jest szacowane na ok. 113 kg na osobę rocznie w ekwiwalencie mąki lub 141,3 kg w przeliczeniu na ziarno. Globalne spożycie zbóż zostało oszacowane na 4,10 mln t pszenicy i 0,97 mln t żyta, czyli łącznie 5,07 mln ton. Spożycie stanowi według szacunków 20,0% krajowego zużycia zbóż.

Średnie miesięczne spożycie przetworów zbożowych według badań budżetów gospodarstw domowych w kg/osobę w latach 2000-2008 podano w tab. 3. W tym okresie spożycie pieczywa ogółem uległo zmniejszeniu z 6,62 kg/osobę w roku 2000 do 5,10 kg/osobę w roku 2008. Zmniejszeniu uległo głównie spożycie pieczy-

Tabela 3. Średnie miesięczne spożycie przetworów zbożowych w Polsce według badań budżetów gospodarstw domowych (w kg/osobę)

Wyszczególnienie	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Pieczywo ogółem	6,62	6,55	6,33	6,11	6,08	5,90	5,57	5,29	5,10
Pieczywo żytnie	0,19	0,19	0,18	0,21	0,25	0,27	0,27	0,28	0,25
Pieczywo pszenne	1,08	1,07	1,05	1,01	1,07	1,05	1,05	1,04	1,01
Pieczywo mieszane	5,35	5,29	5,10	4,89	4,76	4,58	4,24	3,97	3,84
Makaron	0,32	0,34	0,36	0,36	0,38	0,36	0,37	0,38	0,37
Wyroby ciastkarskie	0,52	0,53	0,55	0,56	0,59	0,59	0,62	0,65	0,64
Herbatniki, krakersy	–	–	–	–	0,03	0,03	0,03	0,03	0,04
Mąka	1,20	1,16	1,14	1,12	1,09	1,07	1,00	0,90	0,84
Kasze	0,19	0,20	0,20	0,19	0,19	0,18	0,18	0,17	0,16
Płatki	0,07	0,07	0,08	0,09	0,09	0,06	0,05	0,05	0,05
Razem	8,96	8,85	8,66	8,43	8,45	8,19	7,81	7,47	7,19

– Brak danych.

Źródło: „Rynek zbóż. Analizy rynkowe” z lat 2000-2008.

wa mieszanego (pszenno-żytniego), a w niewielkim stopniu także pieczywa pszennego. Wzrosło natomiast spożycie pieczywa żytniego ze względu na jego walory odżywcze.

Z innych produktów zbożowych wzrosło spożycie jednostkowe makaronu, wyrobów ciastkarskich oraz herbatników i krakersów, przy czym największy wzrost nastąpił w spożyciu wyrobów ciastkarskich. Spadło spożycie mąki, kasz i płatków, w tym najwyższy spadek dotyczył spożycia mąki. Ogółem średnie miesięczne spożycie przetworów zbożowych zmniejszyło się z 8,96 kg/osobę w roku 2000 do 7,19 kg/osobę w roku 2008.

Zmiany w poziomie i strukturze spożycia przetworów zbożowych są elementami zmian stylu życia i modelu odżywiania Polaków. Zmiany te po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej nabrały zwiększonego tempa i ich tendencje wskazują na przejmowanie wzorców spożycia z wysoko rozwiniętych krajów Europy Zachodniej.

4. Udział Polski w międzynarodowym handlu ziarnem zbóż

Polska aktywnie uczestniczy w międzynarodowym handlu zbożami. Ma w tym zakresie wielowiekowe tradycje, sięgające czasów Kazimierza Wielkiego, a nawet wcześniejszych.

Tabela 4. Polski import ziarna zbóż w latach 2000/01-2007/08 (tys. t)

Wyszczególnienie	2000/01	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08
Zboża ogółem	2305	972	799	1496	453,3	326,7	2839,5	1534,3
Pszenica	860	405	148	260	301,4	231,4	1542,1	688,0
Żyto	400	26	60	235	3,6	7,5	170,8	39,6
Jęczmień	540	345	365	590	109,1	45,1	346,2	204,6
Owies	5	0	4	0	2,0	1,7	3,5	2,9
Kukurydza	500	195	207	400	26,9	30,5	755,7	540,9
Pszenżyto	–	–	–	–	8,0	7,0	16,4	32,2
Sorgo	–	–	–	–	–	–	4,8	26,1

Źródło: „Rynek zbóż. Analizy rynkowe” z lat 2001-2008.

Rozmiar i strukturę importu zbóż w latach 2000/01- 2007/08 przedstawiono w tab. 4. W tym okresie zmieniały się corocznie wielkość i struktura importu. Przedmiotem importu była głównie pszenica. Szczególnie duży jej import miał miejsce w roku 2006/07. Importowano też spore ilości jęczmienia, głównie na potrzeby dynamicznie rozwijającego się przemysłu piwowarskiego, a także ziarna kukurydzy z przeznaczeniem na pasze. Importowano także sporo żyta zużywanego w dużych ilościach jako surowiec w przemyśle spirytusowym, a także na cele spożycia i paszowe. Import dotyczył też niewielkich ilości owsa, pszenżyta i sorga.

Import zbóż pochodzi głównie z państw członkowskich Unii Europejskiej, w tym przede wszystkim z Węgier i Słowacji, a także z Niemiec, Czech i Litwy. Żyto importowano głównie z Białorusi, w mniejszym stopniu z Ukrainy, Litwy i Niemiec.

Tabela 5. Polski eksport ziarna zbóż w latach 2000/01-2007/08 (tys. t)

Wyszczególnienie	2000/01	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08
Zboża ogółem	26	156	1194	75	537,9	1530,0	908,0	887,7
Pszenica	20	115	1146	45	225,6	560,8	521,0	426,8
Żyto	1	0	11	1	197,5	266,3	54,2	65,8
Jęczmień	1	16	8	20	8,0	120,2	125,8	146,8
Owies	2	3	5	0	29,0	103,2	48,6	54,1
Pszenżyto	0	0	0	0	15,5	98,3	24,6	23,3
Kukurydza	2	22	24	9	62,2	381,2	133,9	170,9

Źródło: „Rynek zbóż. Analizy rynkowe” z lat 2001-2008.

Polska również eksportuje ziarno zbóż. Rozmiar i strukturę eksportu ziarna zbóż w latach 2000/01-2007/08 podano w tab. 5. Eksport ziarna zbóż był wyraźnie niższy od importu. Widać również wyraźny wzrost eksportu w roku 2004/05 i w latach następnych, czyli po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Głównym zbożem eksportowanym przez Polskę we wszystkich badanych latach była pszenica. Ponadto duży udział w eksporcie miały żyto, jęczmień i kukurydza. Znacznie mniej eksportowano pszenżyta i owsa. Zauważyć też należy, że polska oferta eksportowa zbóż uległa wyraźnemu urozmaiceniu w roku 2004/05, tj. po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Wcześniej dominowała monokultura pszenna z niewielką domieszką ziarna innych gatunków zbóż. Wyniki eksportu zbóż dobrze świadczą o konkurencyjności polskiego sektora zbożowego³.

5. Handel produktami przetwórstwa zbóż

Polska uczestniczy nie tylko w handlu międzynarodowym zbożami, ale też produktami przetwórstwa zbóż. W tab. 6 przedstawiono import produktów przetwórstwa zbóż w latach 2002/03- 2007/08.

W imporcie dominującą rolę odgrywają produkty przemiału zbóż, czyli pierwotnego przerobu ziarna. Importowano głównie sól jęczmienny na potrzeby przemysłu piwowarskiego oraz otręby będące cennym komponentem pasz treściwych wytwarzanych przez przemysł paszowy. Ponadto import dotyczył mąki (głównie pszennej) oraz kasz, grysików i granulek, a także ziarna obrobionego inaczej, uzyskanego przez spęcznienie lub prażenie ziarna zbóż. Rozmiar importu produktów przemysłu

³ A. Judzińska, *Konkurencyjność polskiego sektora zbożowego*, Roczniki Naukowe SERiA 2008, t. X, z. 4, s. 149-153.

Tabela 6. Polski import produktów przetwórstwa zbóż w latach gospodarczych 2002/03-2007/08 (tys. t)

Wyszczególnienie	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08
Mąka pszenna	13,5	13,5	31,0	35,9	40,9	37,2
Mąki pozostałe	8,9	9,8	13,7	19,3	17,3	16,6
Kasze, grysiki, granulki	35,4	30,5	42,4	35,8	38,9	30,8
Ziarno obrobione inaczej	17,8	17,0	23,2	33,9	38,6	33,8
Słód	163,0	180,3	196,8	187,6	228,2	254,1
Otręby	–	156,7	169,1	105,1	119,2	126,1
Razem produkty przemiału	238,5	407,8	476,3	417,6	483,0	498,5
Ciasto makaronowe	18,7	21,7	29,1	36,2	48,2	49,6
Wyroby spożywcze	2,1	2,8	4,3	11,3	11,2	12,6
Chleb, pieczywo cukiernicze	13,8	31,9	45,7	57,5	75,9	76,7
Razem produkty wtórnego przetwórstwa zbóż	34,7	70,3	79,1	105,0	135,3	138,9

Źródło: „Rynek zbóż. Analizy rynkowe” z lat 2003-2008.

ogółem i wszystkich wymienionych grup produktów wyraźnie się zwiększył po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej.

Nasz kraj importuje też produkty wtórnego przetwórstwa zbóż, wśród których wyróżniono ciasto makaronowe, chleb i pieczywo cukiernicze oraz wyroby spożywcze. Rozmiar wszystkich tych grup produktów zbożowych ma wyraźne tendencje rosnące, przy czym przyspieszenie wzrostu importu nastąpiło po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej.

Tabela 7. Eksport polskich produktów przetwórstwa zbóż w latach gospodarczych 2002/03-2007/08 (tys. t)

Wyszczególnienie	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08
Mąka pszenna	16,6	3,6	11,3	17,8	6,1	18,0
Mąki pozostałe	0,1	0,0	0,5	3,0	1,6	4,7
Kasze, grysiki, granulki	3,6	2,0	3,3	5,4	4,4	9,2
Ziarno obrobione inaczej	0,8	0,1	1,7	5,3	4,7	8,9
Słód	5,7	27,1	41,1	5,5	13,6	23,7
Otręby	0,0	0,4	9,6	8,9	7,3	45,9
Razem produkty przemiału	26,7	33,2	67,5	45,8	37,7	110,5
Ciasto makaronowe	5,0	6,2	8,7	7,8	7,4	8,3
Wyroby spożywcze	16,6	21,3	26,7	38,1	43,9	59,5
Chleb, pieczywo cukiernicze	77,4	99,9	143,2	173,8	202,2	211,9
Razem produkty wtórnego przetwórstwa zbóż	99,0	127,4	178,6	219,7	253,4	279,7

Źródło: „Rynek zbóż. Analizy rynkowe” z lat 2003-2008.

Polska jest też eksporterem produktów przetwórstwa zbóż (tab. 7). Znaczny wzrost ich eksportu nastąpił w roku 2004, czyli po przyjęciu Polski do Unii Europejskiej. Do ważniejszych produktów przemiału zbóż eksportowanych należały: mąka pszenna, słód i w ostatnim okresie otręby. Ponadto eksportowano mniejsze ilości mąk pozostałych, kasz, gryników i granulek oraz ziarna obrobionego inaczej. Eksport produktów przemiału razem wzrósł w roku 2002/03 do 26,7 tys. t, a w roku 2007/08 osiągnął 110,5 tys. t, czyli wzrósł czterokrotnie.

Eksport produktów wtórnego przetwórstwa zbóż dotyczył głównie chleba i pieczywa cukierniczego oraz innych wyrobów spożywczych. Eksportowano też niewielkie ilości ciasta makaronowego. W analizowanym okresie rozmiar eksportu produktów zbożowych tej grupy zwiększył się z 99,0 tys. t w roku 2002/03 do 279,7 tys. t w roku 2007/08, czyli nastąpił prawie trzykrotny wzrost.

Głównym partnerem handlowym Polski w zakresie produktów przetwórstwa zbóż są Niemcy. Ponadto znaczny udział w strukturze polskiego handlu zagranicznego tymi produktami mają: Czechy, Ukraina, Białoruś, czyli państwa bezpośrednio sąsiadujące z Polską. Spory udział w handlu produktami wtórnego przetwórstwa zbóż ma też Wielka Brytania. Licznie zamieszkała tam polska emigracja preferuje polską żywność, co stymuluje rozwój jej eksportu.

Polska jest importerem netto produktów przemysłu zbóż i eksporterem netto produktów wtórnego przetwórstwa zbóż. Podkreślić przy tym należy dużą dynamikę przyrostu eksportu wszystkich produktów przetwórstwa zbóż.

6. Interwencja na polskim rynku zbóż przed przystąpieniem do Unii Europejskiej

W okresie poprzedzającym przystąpienie Polski do UE politykę państwa w zakresie rynku rolnego realizowała Agencja Rynku Rolnego. W okresie zbiorów (lipiec–październik) prowadziła ona działania interwencyjne na rynku zbóż w następujących formach:

- skup zbóż przez przedsiębiorców i na zapasy ARR w systemie z dopłatami ARR do cen skupu dla producentów,
- udzielanie krajowym producentom pszenicy i żyta dopłat do przechowywania tych zbóż,
- udzielanie poręczeń na spłatę kredytów bankowych na skup i przechowywanie zbóż.

W roku 1999 wprowadzono system skupu zbóż z dopłatami bezpośrednimi, który Agencja Rynku Rolnego realizowała do czasu przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. W rocznych programach interwencyjnych Agencji Rynku Rolnego ustalano ilość zbóż skupowanych w ramach interwencji. Przedsiębiorców współpracujących z Agencją w skupie zbóż z dopłatami Agencja wybierała w drodze przetargów organizowanych przez jej oddziały terenowe. Umowy zawarte z Agencją upoważniały skupujących do zaciągnięcia preferencyjnego kredytu skupowego, do oprocentowa-

nia którego dopłacała Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Przedsiębiorcy uczestniczący w programie interwencji zostali zobowiązani umowami do stosowania w skupie ziarna zbóż konsumpcyjnych cen nie niższych od minimalnych, które ustalano corocznie, przy parametrach jakości określonych przez Agencję. Interwencja dotyczyła pszenicy i żyta, tj. głównych zbóż chlebowych.

Dopłaty do cen skupu były zróżnicowane w czasie, a ich progresja zachęcała producentów do okresowego przechowywania ziarna, co wpływało na bardziej równomierne rozłożenie podaży i zapobiegało powstawaniu kolejek w punktach skupu. W okresie przednówka, w przypadku wystąpienia niedoborów rynkowych podaży zbóż uruchamiano wyprzedaż ziarna z zapasów Agencji.

Jako działanie uzupełniające system zakupów zbóż za środki kredytowe z bezpośrednimi dopłatami ARR dokonywano też zakupów interwencyjnych ziarna konsumpcyjnego za środki własne Agencji w ilości corocznie ustalonej w Rocznym programie działań interwencyjnych. Zakupy te miały na celu zdjęcie nadwyżek rynkowych po zakończeniu skupu z dopłatami dla producentów, tj. w okresie listopad–grudzień. Były one realizowane po cenach interwencyjnych ustalonych na dany rok przez ministra rolnictwa⁴. W ramach skupu z dopłatami na potrzeby przedsiębiorstw i na zapasy Agencji Rynku Rolnego skupiono w 2002 r. 4524 tys. t zbóż konsumpcyjnych, w tym 3992 tys. t pszenicy i 1532 tys. t żyta. Przedsiębiorcy dokonywali zakupów po cenach interwencyjnych wynoszących 440 zł/t pszenicy i 325 zł/t żyta, przy stawce dopłat do cen skupu dla producentów przeciętnie 120 zł/t pszenicy i 180 zł/t żyta.

Z dopłat do przechowywania zbóż w roku 2002 skorzystało 714 producentów, którzy wyprodukowali w swoich gospodarstwach nie mniej niż 300 t pszenicy lub żyta i do 31 października 2002 r. przechowywali ziarno we własnych magazynach. Producenci zbóż uzyskali łączne dopłaty do 345 tys. t pszenicy i 41 tys. t żyta. Stawka dopłat wynosiła 120 zł do 1 tony przechowywanej pszenicy i 80 zł do 1 tony żyta.

Agencja udzieliła też poręczeń 63 podmiotom na łączną kwotę 269 mln zł na spłatę kredytów bankowych przeznaczonych na skup i przechowywanie zbóż.

W celu stabilizacji rynku zbóż Agencja Rynku Rolnego uruchamiała sprzedaż zbóż konsumpcyjnych z zapasów.

7. Nowy system wspierania produkcji i organizacji polskiego rynku zbóż

Od 1 maja 2004 r. w Polsce obowiązuje:

- unijny system podtrzymywania rynkowych cen zbóż (system cen i interwencyjnych zakupów),
- nowy, różniący się od unijnego, system bezpośredniego wspierania dochodów producentów ziemiopłodów, w tym też zbóż,
- unijny system regulacji handlu zagranicznego zbożami.

⁴ „Rynek zbóż. Analizy rynkowe”, 2000.

Nowe uregulowania prawne zmieniły w istotny sposób warunki ekonomiczne prowadzenia produkcji rolnej i w przetwórstwie rolno-spożywczym. Zamiana systemu podtrzymywania cen pszenicy i żyta systemem unijnym oznaczała:

- przejście do podtrzymywania cen i interwencji na rynkach dwu nowych produktów zbóż, tj. jęczmienia i kukurydzy, przy jednoczesnej rezygnacji z interwencji na rynku żyta,
- ujednoczenie cen interwencyjnych na poszczególne gatunki zbóż (pszenicę, jęczmień i kukurydzę) na poziomie 101,31 euro za tonę,
- wprowadzenie miesięcznych podwyżek ceny interwencyjnej w wysokości 0,46 euro/t w okresie od listopada do maja roku następnego dla częściowej kompensaty kosztów przechowywania ziarna,
- przesunięcie terminów prowadzenia interwencyjnego skupu zbóż z 1 lipca – 31 października na okres 1 listopada danego roku – 31 maja roku następnego,
- poszerzenie kręgu uprawnionych do sprzedaży zbóż w skupie interwencyjnym o hurtowników,
- przyjęcie unijnego systemu oceny jakościowej ziarna oferowanego do skupu interwencyjnego, tj. obowiązującego na obszarze UE zestawu norm i metod określania jego jakości oraz potrąceń i premii w zależności od parametrów jakościowych ziarna,
- wprowadzenie minimalnej pojedynczej partii ziarna oferowanej do skupu interwencyjnego, która nie może być mniejsza niż 80 ton,
- ewentualną likwidację kredytów preferencyjnych na skup, przechowywanie i przetwórstwo zbóż, przy czym zostały one utrzymane na wniosek Polski,
- przyjęcie zasady, że płatność za sprzedane ziarno w skupie interwencyjnym następuje w terminie 30-35 dni od daty zrealizowania dostawy⁵.

Wprowadzono też w Polsce system bezpośredniego wsparcia dochodów producentów zbóż i innych ziemiopłodów w postaci dopłat bezpośrednich do gruntów użytkowanych rolniczo.

Przyjęcie unijnego systemu regulacji handlu zagranicznego skutkuje daleko idącymi zmianami warunków handlu produktami zbożowymi z krajami UE oraz z krajami trzecimi. Najważniejsze z nich to:

- zniesienie barier i ograniczeń ilościowych we wzajemnej wymianie z państwami Unii,
- przejście do zmiennych, kwotowych opłat celnych w imporcie ziarna oraz przyjęcie unijnych kwotowych stawek celnych w imporcie przetworów zbożowych z krajów trzecich,
- wdrożenie systemu subsydiów eksportu zbóż i przetworów zbożowych,
- pełne przejście procedur licencjonowania eksportu i importu ziarna zbóż oraz stawek wadliwych przetargowych i depozytów zabezpieczających realizację trans-

⁵ „Rynek zbóż. Analizy rynkowe”, 2004.

- akcji handlowych, zgodnie z treścią wydanych zezwoleń na import i eksport w wymianie z krajami trzecimi,
- dostęp do systemu preferencji celnych udzielonych przez kraje UE 15 krajom trzecim oraz preferencji celnych przyznanych krajom UE 15 przez kraje trzecie⁶.

8. Podsumowanie

Polski rynek zbóż jest silnie powiązany z rynkiem Unii Europejskiej. Powiązania te bardzo się nasiliły po przyjęciu Polski do Unii Europejskiej, kiedy wzrosły obroty zbożami i produktami przetwórstwa zbóż po stronie zarówno eksportu, jak i importu. Na podkreślenie zasługuje duży wzrost, po akcesji Polski do Unii, obrotów przetworami zbożowymi, w tym zwłaszcza ich eksportu do graniczących z Polską państw członków UE, w tym głównie do Niemiec. Polska jest importerem netto zbóż, natomiast w przypadku przetworów zbożowych jest ich eksporterem netto. Import zbóż odgrywa rolę uzupełniającą w stosunku do produkcji krajowej i zwiększa się w latach nieurodzaju zbóż w Polsce.

Polska po przystąpieniu do Unii Europejskiej przyjęła nowy system wspierania produkcji zbóż i organizacji rynku zbożowego, zgodny z zasadami obowiązującymi w Unii, co zostało ustalone w Traktacie akcesyjnym. Wpłynęło to na wzrost opłacalności produkcji zbóż, to zaś zaowocowało zwiększeniem powierzchni ich uprawy i udziału w strukturze zasiewów.

Literatura

„Rynek zbóż. Analizy rynkowe”, 2000-2008.

Judzińska A., *Konkurencyjność polskiego sektora zbożowego*, Roczniki Naukowe SERiA 2008, t. X, z. 4, s. 149-153.

Urban S., *Development of International Trade in Food and Agricultural Products bon the Example of Poland*, International Business Administration, Silesian University in Opava, Korvina 2006, s. 652-658.

Urban S. (red.), *Wybrane rynki branżowe produktów rolno-spożywczych*, UE, Wrocław 2008.

Urban S., Szlachta K., *Ekonomika i organizacja handlu żywnością*, AE, Wrocław 2000.

STRUCTURAL TRANSFORMATION IN THE POLISH CEREAL MARKET AFTER INTEGRATION WITH THE EUROPEAN UNION

Summary: Poland has centuries-old tradition in growing cereal crops and the cereal market organization as well as international trade of cereals. In Poland cereal is the most important agricultural product and its importance is still in the increase. The grain processing is also growing up. The largest part of country's cereal is used as the fodder for animals, the second

⁶ Tamże.

place has the consumption by people. The Polish cereal market is strongly intertwined with the European Union market. These links have become stronger after an integration process with the EU. The significant increase in the cereal export and grain processed products has occurred since then. In addition, the cereal import also has grown up. Poland is the net importer of cereals, while as far as the grain processed products are concern, Poland is the net exporter. The cereal import constitutes a complementary function for the domestic production and increases in the years when in Poland the crop failure occurs. After integration with the European Union Poland has adapted a new system of subsidizing the cereal production and the cereal market organization that is in conformity with the system operating in the European Union.